

20. YÜZYILDA FELSEFE

20. yüzyıl felsefesi, 19. yüzyıl sonlarından başlayıp günümüze kadar gelen ve devam eden düşünce geleneklerini ve felsefi akımları kapsar. Her çağın felsefesinin kendi toplumsal, kültürel ve siyasal koşullarıyla etkileşimli olması gibi 20. yüzyıl felsefesi de kendi siyasal ve toplumsal gelişmelerinden etkilenmiştir. Çağın siyasal olayları, kültürel ve teknolojik gelişmeler, bilimsel alandaki yeni sonuçlar, ortaya çıkan yeni düşünce eğilimlerinin hepsi 20. yüzyıl felsefesinde görülen bilime yönelik sorgulayıcı yaklaşımların, aklın sorgulanması girişimlerinin, dile yönelik ilginin, özne kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların, zihin problemlerinin, yeni bir boyut kazanan bilgi sorununun, cinsellik soruşturmasının, yabancılaşma ve iktidar sorunsalının arka planını oluşturmaktadır. Bu çağın düşünürlerinin çoğunluğu bir şekilde çalışmalarında çağın kuramsal sorunlarını dillendirmiş ve yanıt arayışında olmuştur.

20. yüzyılı diğer dönemlerden çok daha uzun bir çağ haline getiren şey, yalnızca filozofların ve filozofları bir araya getiren okulların sayısı değildir. Felsefenin hiçbir zaman boşlukta gelişmediği dikkate alınacak olursa, bu filozofların düşüncelerine vücut veren sosyal ve politik koşulların farklılığı, çeşitliliği ve yoğunluğudur. 20. yüzyıl büyük dünya savaşlarıyla, komünist, faşist ve totaliter devletlerin doğuşu ve yıkılışlarıyla, sayılamayacak kadar çok bölgesel savaşla, nükleer silahlara ek olarak başkaca kitle imha silahlarının icadıyla, soykırımlarla, sömürgeciliğe karşı verilen kurtuluş savaşlarıyla, küreselleşmeyle, teknolojinin olağanüstü büyük gelişimiyle ve nihayet büyük kitlelerin kentlerde gerçekleştirdiği eş benzeri görülmemiş istilayla karakterize olur. Bu bağlamda, hızlı bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin 20. yüzyılda daha önce tahayyül edilmesi dahi mümkün olmayan politik felaket ve alabildiğine dramatik olaylarla birleşmesi, hemen herkes tarafından kabul edilen bir olgudur.

Son büyük felsefe sistemlerinin 19. yüzyılda kaldığı dikkate alınırsa, 20. yüzyılda filozofların, sistem inşa etme gayreti içine girmekten ziyade, felsefenin münferit alanlarında özgün ve eleştirel düşünceler geliştirdikleri ve felsefeyi, söz konusu uzmanlaşma eğilimlerine paralel olarak, birtakım "dönüş"lerle ifade ettikleri söylenebilir. Sözgelimi bu bağlamda yüzyılın en etkili "dönüş" hareketi olarak "dile dönüş"ten söz etmekte fayda olabilir. Gerçekten de 20. yüzyılda pek çok filozof, analitik felsefeden hermeneutik ve gündelik dil felsefesine, yapısalcılıktan postmodernizme pek çok akım **dile** başvurmuş, dili temel almış, söylemi ve dilsel temsili bilgi ve hakikat arayışında felsefenin ulaşabileceği en yüksek nokta diye tanımlamıştır.

Yine, hemen bütün bu filozof ve akımlara göre, dilin dışında hiçbir olgu, belli bir dil kalıbına giren veya münferit bir dilsel tasvirde ifade edilen dışında hiçbir gerçeklik yoktur. Dile dönüş hareketinin doruk noktasını temsil eden Wittgenstein'a göre, dünyayı ve hayatı anlamak için neyin geçerli ve anlamlı olduğuyla ilgili ölçütlere sahip bulunan dil oyunları veya kültürel yaşam biçimleri çokluğunun varoluşunu kabul etmek zorunluluğu bulunmaktadır.

20. yüzyıl felsefesinin önemli bir başka özelliğinin de **profesyonelleşme** olduğu, onun önemli ölçüde profesyonelleşmeyle belirdiği, bu çağın felsefesini şekillendiren filozofların hemen tamamının üniversitelerde maaşlı felsefe profesörleri olarak görev yaptıkları kabul edilir. Felsefede profesyonelleşme eğilimi, aslında 18. yüzyılda, Aydınlanmayla başlamıştı. Buna rağmen, 19. yüzyıl filozoflarının önemli bir bölümü üniversite dışında kalmıştı. Bu dönemde sadece idealistlerin büyük Alman üniversitelerinde kürsü sahibi oldukları yerde, Comte, Mili, Marx, Kierkegaard ve Schopenhauer kurumsal bağları olmayan bağımsız filozoflar olarak ortaya çıkmışlardı. Oysa 20.

yüzyılda felsefe tamamen kurumsal olarak icra edilen, üniversitelerde ve araştırma enstitülerinde yürütülen bir faaliyet haline gelir. Felsefe aynı zamanda kongrelerde, ulusal ve uluslararası felsefe cemiyetleri ve yüksek düzeyde uzmanlaşmış dergilerde hayata geçirilen bir etkinlik ya da disiplin halinde gelişti.

Felsefede bütün bir 20. yüzyıl boyunca yaşanan bu profesyonelleşme sürecinin önemli bir özelliği de kadınların filozofların akademisine katılımı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında, üniversite sıralarını, erkeklerin askere gidişleriyle birlikte daha çok doldurmaya başlayan kadınlar, önce büyük filozoflara asistanlık yapmışlar, fakat bununla da kalmayıp, en azından bazı örneklerde önemli filozoflar olup çıkmışlardır. Zaman zaman felsefenin klasik konularıyla da meşgul olmuş olan bu kadın filozofların çığır açıcı filozoflar olarak görülmelerinin en önemli nedeni, onların feminizm adı verilen ve erkek egemen bir karaktere sahip olduğuna inandıkları bütün bir felsefe geleneğine meydan okuyan yeni bir felsefe geleneğini başlatmış olmalarıdır.

20. yüzyıl felsefesindeki söz konusu profesyonelleşme sürecinin, ayrıca ve esas itibarıyla coğrafi ve politik mütalaalarla da zenginleşen entelektüel rekabeti artırdığı, felsefe okulları arasındaki bölünmeleri radikalkeştirdiği ve nihayet felsefenin ne olduğuylla ne olması gerektiğine ilişkin tanımları bir ihtilaf konusu haline getirdiği rahatlıkla ileri sürülebilir. Felsefenin kendi doğası ve yöntemiyle ilgili olarak daha önce hiç olmadığı kadar özbilince kavuştuğu bu dönemde, bir yandan felsefenin sonunun geldiğine işaret edilirken, bir yandan felsefe adeta işe sıfırdan başlıyormuşçasına, felsefe yapmanın yeni yöntemleri önerilmiştir. Bergson tarafından sezgi metodu, analitik felsefe geleneği tarafından önerilen mantıksal veya kavramsal analiz yöntemi, Husserl tarafından önerilen fenomenolojik metot, Dilthey ve Gadamer tarafından geliştirilen hermeneutik, Foucault tarafından geliştirilip öne sürülen jeneolojik yöntem ve Derrida'nın ortaya koyduğu dekonstrüksiyon, 20. yüzyıl düşüncesinin öne çıkan yöntemleri olarak bir çırpıda sayılabilir.

20. Yüzyıl Felsefesi'nin Genel Özellikleri

a) Olguculuk karşıtı tutum: Bu dönemin gözlemlenebilir özelliklerden birisi, madde filozoflarıyla kimi idealist filozoflara karşı duruş olmuştur. Bu görüş açısından, yaşam filozofları, fenomenologlar, varoluş filozofları, metafizikçi görüşler karşısında yer tutulmuşlardır. Genel bir tarzda, felsefi bilginin kaynağı olan her türlü değeri doğa bilimlerine karşı bir konumlandırma yolunu benimsemişlerdir.

b) Çözümleme: 19. yüzyılın tam tersine, çağdaş filozoflar özellikle çözümlemeyi kullanmakta ve bunu da çoğu kez yeni yöntemlerle gerçekleştirmektedirler.

c) Çoğulculuk: Bugünün filozofları, genellikle, çoğulcudurlar ve 19. yüzyılın idealist ve maddeci birlik kavrayışına karşı çıkmaktadırlar.

d) Gerçekçilik: Çağdaş felsefede savunulan gerçekçilik biçimi, dolaysız gerçekçiliktir; insana, varlığı doğrudan doğruya kavrayabilme gücünü tanımaktadır. Gene bir biçimde, Kant'ın kendinde varlık-fenomen ayrımı hemen, hemen bütün filozoflarca yadsınmıştır.

e) Kişiselcilik: İlgili çoğu durumda insan varlığı üzerine çevrilmiştir. Madde felsefesi filozofları dışında, çağımızın tüm filozofları tinselci olduklarını kendi ağızlarından açıklamış olup insan

varlığının kendine özgü onuru üzerinde durmaktadırlar. Çağdaş felsefenin, insanın gerçek varlığına, kendisinden önce gelen felsefelerden çok daha yakın olduğu söylenebilir.

Dışsal Özellikler

Öğretilerin kendilerinde bulunan bu içkin karakterlerin dışında, birçok dışsal karakter de çağdaş felsefeyi belirlemektedir. Çağdaş felsefe, büyük ölçüde uzmanlaşmaya gitmiş, olağanüstü bir üretkenliğe sahip ve çeşitli okulları birbiriyle sıkı ilişkiler içinde bulunan bir felsefe görünümündedir.

a) Uzmanlaşma: Meslekten filozoflar arasında, çalışmaları yalınlık bakımında bir Platon'un ya da bir Descartes'in çalışmalarının yakınlığıyla karşılaştırılabilecek hemen hemen hiçbir filozof bulunmamaktadır. Pragmatistler dışında bütün okullar soyut ve zengin bir sözcük dağarcığını içeren, karmaşık, ince kavramlarla çalışan, uzmanlaşmış bir düşünce düzeyine sahiptirler. Bu özellikle, varoluş filozoflarıyla göze çarpmakta olup bu yeni öğretinin temelde ayırıcı özelliği olmaktadır. Aynı şey, idealistler, fenomenologlar ve metafizikçiler için de söylenebilir. Çağımızın kimi felsefi savları, dışsal görünüşleri bakımından XV. yüzyıl skolastiğinin ince yordamlarını anımsattığı kadar Aristoteles'in uzmanlaşmış teknik çalışmalarını da anımsatmaktadır.

b) Üretkenlik: Filozoflar, büyük niceliklerde ürün vermektedirler. Birkaç rakam verecek olursak: yalnız İtalya'da, 1946 yılı içinde, otuzdan fazla dönemsel dergi çıkmış olup, tek bir uluslararası okul, Thomasçılık, kendi başına yirmiden fazla dönemsel yayına sahiptir. Uluslararası Felsefe Kurumu'nun kaynakçası (bu kaynakça tam da değildir) 1938 yılının yalnızca bir sömestresi için 17.000'den fazla imzayı göstermektedir. Bu büyük niceliğin dışında, ele alınan sorunların çoğulluğuyla gerçekten önem taşıyan çok sayıdaki çalışmanın yayımlanma sına da dikkat yöneltmek gerekir. Elbette, gelecek için değerli olanı ayırt etmek zordur, ancak bütün bu göstergeler yanlış olmadıkça, çağımızın birçok felsefesi, felsefi düşünce tarihin de kalıcı izler bırakacaktır. Çağımızı, tarihin en verimli dönemleri arasına koymak bir abartı olmaz.

c) Birbirine bağlılık: Avrupa'daki çağdaş felsefenin belirgin özelliklerinden birisi de, en çeşitli ve birbirine en karşıt eğilimlerdeki filozoflar arasında kurulan ilişkilerin yoğunluğudur. Bu, ülkeler arasındaki ilişkilerin örgütlenmesi açısından da doğrudur. Yüzyılın başlangıcı, sayılan gittikçe artan birçok filozofu bir araya getiren bir dizi uluslararası felsefe kongresinin doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu kongrelerin dışında, daha özel amaçlı, tek bir disiplin ya da öğretiyle ilgilenen uluslararası toplantıları, bundan başka uluslararası dergileri, çeşitli dillerde yapılan başka tipte çalışmaları da anmak gerekir. Ulusal sınırlar ve öğretisel engeller aşılmıştır. Bütün bunların sonucu, daha önceki dönemlerde çok az görülen bir yorum bolluğudur.

Tarihsel Çerçeve

20. yüzyıl felsefesine yaklaşık ellili yıllara kadar tam bir birliğin, altmışlı yıllardan itibaren de bu kez önceki dönemin felsefe anlayışına radikal bir tepkiyle karakterize olan alternatif bir felsefe anlayışının yarattığı birliğin egemen olduğu söylenebilir. Söz konusu ilk dönem felsefesinin birliğini sağlayan şey, 19. yüzyılın büyük ölçüde Kant'tan miras alınmış olan inşacılığa karşı uzaklaşma veya kaçış isteğidir. Gerçekten de yüzyılın ortalarına kadar filozoflar, bilginin, ama zihnin inşası olmayıp nesnel olarak var olan evrene ilişkin bilginin, imkânını yeniden olumlama gayreti içinde olmuşlardır. Her ne kadar kendilerini Kantçı paradigma karşısında özgürleştirme gayretlerinde oldukça farklı yollar izleseler de yüzyılın ilk yarısının hemen hemen tüm filozoflarının ortak bir

realist amaç doğrultusunda, nesnelliği yeniden ele geçirme çabasıyla karakterize oldukları kabul edilir.

Analitik Felsefe

Yirmili yıllardan itibaren sahneye çıkan analitik felsefe, yüzyıla damgasını en uzun süreyle ve en etkili bir biçimde vuran bir gelenek olmuştur. Analitik felsefe, 20. yüzyılın başlarında İngiltere'de boy gösteren Hegelci idealizme karşı çıkan İngiliz filozofu G. E. Moore'la başlar.

Kavramsal analiz yöntemini ilk kez olarak kullanan Moore idealizmin kurucu veya asli ilişkiler ve organik bütünlük anlayışını reddederken, önceliği bunların yerine bireysel yargı ya da önermelere ve bu önermeleri oluşturan kavramlara vermiştir. Analitik felsefeye Moore'un önemli katkılarının ardından en ayırt edici katkıyı, Bertrand Russell'in sağladığı söylenebilir. Çünkü modern mantığı veya yeni mantık teorisini felsefi analizin imkânlarını geliştirmek için kullanan ilk kişi, odur. Analitik felsefenin ayırıcı özelliğini yaratan şey mantıksal analize yüklenen rol, ona verilen önem olmuştur.

Kıta Felsefesi

20. yüzyıl felsefesinin diğer bir uğrağı veya ana bölümünü Kıta Avrupası felsefesi meydana getirir. Kıta Avrupası felsefesi, Avrupa'da daha ziyade Almanya ve Fransa'da geliştirilen ve içeriğinde modern ya da Aydınlanma düşüncesinin çözülmesine vücut veren felsefeleri veya Aydınlanma karşıtı bir karakterle karşımıza çıkan felsefeleri barındırır. Bu felsefeler arasında ise fenomenoloji, varoluşçuluk, hermeneutik, Frankfurt Okulu, postyapısalcılık, postmodernizm ve feminizm gibi akım ve felsefe anlayışları bulunur.

Çağdaş Metafizik ve Bergson

İnsana doğa üzerinde denetim kurma imkânı veren ve en azından bu yönüyle başarılı bir teşebbüse karşılık gelen bilimi ve bilimsel yöntemi hiçbir şekilde reddetmeyen filozofu en fazla meşgul eden şey, felsefi bir soru olmuştur. Evrim kuramı, rölative fiziği benzeri yepyeni bilimsel teorilerin ortaya çıktığı bir sırada, sorulan söz konusu felsefi soru da elbette gerçekliğin veya var olan şeylerin doğasının bilimin öngördüğü veya varsaydığı gibi olup olmadığı sorusudur.

Newton mekaniğine çok büyük ölçüde bağlı kalan, onu temele alarak düşünmeye devam eden insanların çağı olarak 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılın başlarında, bilimin temel kabulü, doğanın mekânda bir yer işgal eden maddi nesnelerden meydana geldiği düşüncesinden oluşmaktaydı. Maddeyi var olan her şeyin kendisinden çıktığı indirgenemez temel ya da malzeme olarak gören bu anlayışın doğanın davranışıyla içindekileri açıklama modeli de yaklaşık iki yüzyıldan beri egemen olan mekanik modeldi. Doğanın içindeki her şeyi büyük bir mekanizmanın parçaları olarak gören bu model, doğadaki her varlığın davranışının, maddi nesnelerin mekân içinde şaşmaz birtakım doğa yasalarına göre hareket etmesi nedeniyle, tam bir matematiksel kesinlik ve dakiklikle açıklanabileceğini varsaymaktaydı. İnsan varlığını da düzenli işleyen kozmik makinenin bir parçası olarak gören bu anlayış, doğallıkla insanın elinden özgürlüğünü, sorumlu bir ahlaki fail olma statüsünü almaktaydı.

Bergson modern bilim paradigmasının düşüncede yol açtığı bütün bu kabulleri sorgulamakla, onlardan her birinin ciddi problemlere yol açtığını ifade etmekle kalmadı; işte bu çerçevede içinde

doğanın mekânda yer kaplayan maddi cisimlerden oluşup oluşmadığı, atıl maddeden nasıl olup da yeni varlık düzeylerinin çıkabildiği, zekânın şeylerin mekanik düzenlenişini mantıksal ve matematiksel akılyürütme yöntemleriyle kavramaya muktedir olup olmadığı, somut hayat deneyiminin cansız doğa yoluyla açıklanıp açıklanamayacağı sorularına tatmin edici yanıtlar getirmeye çalıştı.

Bilimin mekanik doğa görüşünü benimsemeyi her geçen gün biraz daha zorlaştıran yeni kavram ve teorilerle ortaya çıktığı bir dönemde, Bergson, Newton mekaniğine dayalı düşünce biçimleri ve felsefelerin tutarsızlığını ve açmazlığını göstererek, yeni teorilerle uyumlu bir metafizik geliştirmeye çalıştı.

Bilime tümünden meydan okumayan, onu hiçbir şekilde reddetmeyen bu çağdaş metafizikçi yaklaşım sadece bilimci bir bakış açısının bilimsel düşünme tarzının yegâne kuşatıcı bilgi türü, biricik kuşatıcı bilme tarzı olduğu kabulünü reddetti. Bilimi zenginleştirmeyi, en azından sağlam bir metafizikle tamamlayıp temellendirmeyi amaçlayan Bergson, gerçekten de bilimin sınırlarını gösterme, bilimin metafiziğin hangi değerli vukuflarıyla zenginleştirilebileceğini gözler önüne serme çabası içinde oldu.

Pragmatizm ve Peirce

Pragmatizm, Avrupa uygarlığıyla veya dünyanın başka medeniyetleriyle kıyaslandığında, kısa sayılabilecek bir geçmişi olan ABD'nin felsefi düşünceye yaptığı yegâne özgün katkısı ifade eder. Bir felsefe okulu ya da hareketi olarak pragmatizme, harekete ilk teorik ifadesini ve ana doğrultusunu temin eden Charles Sanders Peirce dır.

Pragmatist filozoflar, her ne kadar gündelik hayatta hiçbir farklılık yaratmayan düşünme biçimlerine pek bir değer atfetmeseler bile, biraz da "sorgulanmamış bir hayatın yaşanmaya değer olmadığını" söyleyen Sokrates'in izinden giderek, düşünceye dayanmayan eylemin en azından bir bileşeninden yoksun olduğunu söyleme noktasında birlik sergilerler. Buradan hareketle, pragmatizmin aslında modern düşüncenin, kendi başlarına alındıklarında, çağdaş uygarlık açısından tehlikeli addedilen birtakım sonuçlara götürmeleri kuvvetle muhtemel iki farklı eğilimin bir sentezini temin etme veya ortak paydasını bulma gayretinin bir ürünü olduğu söylenebilir. Pragmatist filozoflara göre, bu eğilim ya da felsefelerden birincisi, ampirisizmin, yararcılığın ve bilimciliğin birleşik etkisi altında gelişen, Darwin'in evrim teorisinin doruk noktasını oluşturduğu seküler, otoriter görüşe tekabül eder. Bu gelenek, dünyayı ve insanlığı doğadaki mekanik ya da biyolojik sürecin parçaları olarak görürken, insan zihnine söz konusu doğal ya da fizik süreçlerin gözlemcisi veya yansıtıcısı olma statüsünü yükler. Buna göre, doğal süreçlerin tam eşliğinde veya bitim noktasında bulunan zihin, düşünceyi şekillendirmeye ve tarihi yönlendirmeye muktedir, yaratıcı bir meleke ya da güç olmayıp, dışsal etkiler tarafından şekillenen bir şeydir.

Pragmatizm, bu görüşün karşısına Berkeley, Spinoza, Kant ve nihayet Alman idealistleri tarafından temsil edilen idealist eğilim ya da geleneği koyar. Bu gelenekte ise akla, insan zihnine olağanüstü büyük bir güç yüklenir. Böylesi devasa bir güçten destek alan filozoflar, şeylerin bütün bir doğasıyla ilgili olarak kuşatıcı teoriler inşa etme noktasına gelmişlerdir. Bu iki ana gelenek arasında her geçen gün biraz daha büyüyen bir yarık ya da boşluk bulunduğunu varsayan pragmatist filozoflar, dahası onların birbirlerini dışlayıcı, hatta yok sayıcı bir konumda bulunduklarını ifade ederler. Gerçekten de bilimci bakış açısı, idealist felsefenin nesnel delillerden yoksun bulunan bir metafizikten ibaret olduğunu ileri sürer. İdealist veya metafiziksel bakış açısı

ise bilimin kabullerinin beşeri hayatın birtakım temel unsurları, insanlara enerjilerini hayata geçirmek ve yaymak açısından bir gerekçe ve amaç duygusu sağlayan ahlaki kanaatleri ve dini inançları yönünden bir tehdit oluşturduğunu öne sürer. İşte bu iki zıt gelenek arasında bir uzlaşma temin etmeye ve her ikisinde de var olan değerli unsurları bir araya getirmeye çalışan pragmatizm, bilimci veya ampirik gelenekle bütün bir gerçekliğe ilişkin kuşatıcı bir bilgi ve kavrayışımızın söz konusu olamayacağı, şeyleri farklı pek çok perspektiften bilebildiğimiz ve nihayet, bilgi konusunda çoğulcu bir yaklaşımı benimsememiz gerektiği konularında tam bir uyuşma sergiler.

Pragmatizm, idealist felsefeyle de ahlak ve dinin, daha doğrusu bütün bir değerler alanının beşeri deneyimin çok önemli bir parçasını meydana getirdiğini öne sürmesi açısından benzerlik gösterir. Fakat pragmatistler bu noktada, bu iki gelenekten birine dayanarak diğerini reddetmeyi kabul etmedikleri gibi, birini diğeri aracılığıyla haklılandırıp temellendirmeyi de reddederler. Sözgelimi Tanrı, değerler ve özgür irade ve benzeri konulara, bilimci veya entelektüalist bir bakış açısıyla yaklaşmayı hiçbir şekilde kabul etmezler. Bunun yerine gerek bilimci ve gerekse idealist bakış açısında doğru olan unsurları, eylem zemininde bir araya getirme yolunu seçerler. Buradan da ortaya, diğeri teori yerine belli bir teoriyi kabul etmenin nasıl bir farklılık yaratacağını, insanların özgür iradeye sahip olup olmamalarının uygulamada nasıl bir farklılık yaratacağını sormak gerektiğini ifade eden meşhur pragmatik ilke çıkar.

Peirce, filozof kimliğiyle, modern felsefenin Descartes'tan beri hâkim temaları ya da yaklaşımları olan temsilciliği, sezgiciliği, içebakışçılığı ve egoizmi reddederken, öncelikle yöntemsel kuşkuculuğa karşı çıkmış ve şüphenin genel olarak bütün inançlara uygulanamayacağı gibi, mutlak olarak kesin olduğu düşünülen inançların doğruluğunu kanıtlamak için de kullanılamayacağını savunmuştur. Peirce yine aynı bağlamda, insan zihninin kesin doğruları açık ve seçik düşünceler olarak sezme kapasitesine sahip bulunmadığını, araştırmanın özel ve bireysel bir faaliyet değil de sosyal bir teşebbüs olduğunu öne sürmüştür.

Peirce, pragmatizmin esas itibarıyla doğruluğun doğasıyla ilgili bir görüş olmasından yani onun çoğu zaman, "bir teorinin işe yaradığı veya toplumsal olarak faydalı olduğu takdirde doğru kabul edilmesi gerektiğini" bildiren doğruluk görüşüyle özdeşleştirilmesinden dolayı, felsefesine önce farklı doğruluk teorilerini birbirinden ayırarak başlar. Ona göre, öncelikle şeylerin kendileriyle ilgili doğrular anlamında transandantal doğrular vardır. Burada, her şeye rağmen önermelerin doğruluğuna karşılık gelen kompleks doğruyla ilgili olduğumuzu ifade eden Peirce'a göre, transandantal doğrular kendi içlerinde, etik doğrular veya mantık doğruları benzeri farklı türlere ayrılırlar. Sözgelimi etik doğru, bir önermenin konuşmacının ahlaki kanaat veya inançlarıyla uyumlu olmasını ifade eder. Mantıksal doğru ise, bir önermenin gerçekliğe uygun düşmesinden meydana gelir.

Analitik Felsefe ve Russell

Analitik felsefenin temin ettiği şemsiye altında çok sayıda farklı filozofun yer alabilmesini mümkün kılan birtakım temel ve belirleyici özellikleri vardır. Bu özelliklerin en başında ise, analitik felsefenin ontoloji anlayışını açığa vuracak şekilde atomiklik özelliği, yani analitik geleneğe mensup filozofların evrenin çok büyük sayıda basit, bağımsız ve müstakil kendiliklerden meydana geldiğini dile getiren inançları bulunur.

Analitik geleneğe mensup filozoflar, "açıklığa" olağanüstü büyük bir önem yüklerler. Bu bağlamda, bilginin kaynağını büyük ölçüde meydana getiren deneyimin aslında açık olduğunu

kabul ediyorlardı. Analitik filozofların açıklık arayışı veya talebi içinde olmaları, onları doğallıkla dile, kendilerini 20. yüzyılın "dile dönüş hareketinin en önemli failleri haline getirecek kadar yoğun bir ilgi göstermeye sevk etmiştir. Analitik filozofların bakış açısıyla, gündelik dilin muğlaklık ve belirsizliklerle dolu olmak anlamında hayli yetersiz, felsefi amaçlar açısından uygunsuz, anlam açıklığına erişmek yönünden sıkıntılı olduğu kabul edilir. Evrenin duyu verilerinden, izlenimler veya yalın olgulardan meydana geldiğini öne süren analitik filozoflar açısından, bu gerçeği açığa vuran şey, gündelik dilin dünyanın, acılık ve tatlılık, yeşillik ve kırmızılık, yuvarlaklık ve düzlük benzeri şeyler yerine evler ve armutlar benzeri bütünlerden oluştuğunu temsil etmesidir. Gündelik dili, bu dilin muğlaklık, belirsiz anlamlılık ve benzeri bilimum tuzaklarını geleneksel pek çok çözümsüz problem ve felsefi ihtilafın en önemli kaynağı olarak gören analitik filozoflar, bu yüzden felsefi soruşturmanın başlamasından önce, gündelik dilin mümkün olduğu ölçüde arındırılması gerektiğini düşünürler. Gerekli açıklığı temin edecek böyle bir hazırlık çalışmasının kaçınılmaz olduğunu öne süren bu filozoflar, böyle bir hazırlığın layıkıyla hayata geçirilmesi durumunda geçmişin çözümsüz felsefi problemlerinin ve sonuçsuz ihtilaflarının çözümlenip sonuçlandırılabilceğini iddia ederler.

Analitik filozofları Kant sonrası düşüncenin neredeyse tüm filozoflarından ayıran şey de budur, yani dile olan yoğun ilgi ve felsefi problemlere yaklaşımın en iyi yolunun dilsel kullanım üzerinde odaklaşan eleştirel bir inceleme olduğu kanaatidir. Bu nedenlerden kaynaklanan sorunları çözmek için de bulanık mantıksal çıkarımlar yerine açık-seçik mantıksal çıkarımlar oluşturmak ve tek anlamlı sözcüklerden oluşan yapay bir dil sistemini kurmak gerekir.

İşte tam da bu noktada, Aristoteles'ten bu yana yüzyıllar boyunca üzerine ölü toprağı örtülmüş olsa da 20. yüzyılın başlarında özellikle Frege ve Bertrand Russell'in çığır açıcı çalışmalarıyla, yeniden ivmelenen **mantık**, devreye girmiştir. Ve böylelikle de analitik filozoflar "sembolik mantığı ideal veya yetkin bir dilin çerçevesini temin eden bir disiplin olarak görme" durumuna geldiler. Analitik felsefenin mantığa bakışıyla ilgili bu iddia ya da ifadeyi, bu felsefenin farklı versiyonları ya da okullarını tanımlayacak şekilde, öyle sanılır ki en az iki, hatta üç değişik anlamda yorumlamak mümkündür.

Buna göre Russell, mantığı dilin ve dili de dünyanın gerçek yapısını açımlayan bir araç veya disiplin olarak düşündü. Russell, bununla da kalmayıp, gündelik dilde bu yapıdan ayrılmanın karışıklık ve hatalara yol açtığı, bu durumun da dilin yüzeydeki gramerinin gerçek yapıyı yansıtamamasından kaynaklandığı sonucuna vardılar. Russell ve diğer Analitikçiler, bu durumun bir sonucu olarak, felsefi problemlerin dilin yüzeydeki unsurlarına kapılmaktan, onun yüzeydeki gramerini temele almaktan kaynaklanan sözde problemler olduğunu düşündüler.

Varoluşçuluk ve Jean-Paul Sartre

Varoluşçuluk 20. yüzyılın önemli ve bir o kadar da etkili akımlarından bir başkasıdır. Aslında varoluşçuluk bir sistem ya da okulu göstermez; "varoluşçu" diye nitelenebilmekle birlikte, böylesi bir nitelemeyi reddeden filozoflar da vardır. Buna rağmen, "varoluşçuluk" şimdilik, Kıta Avrupası'nda özellikle kırklı ve ellili yıllarda gelişen, belirli birtakım ortak kabulleri, ortak bir soyağacı ve ortak birtakım önkabulleri olduğu gösterilebilen, belli bazı özelliklere sahip bir felsefe türü olarak tanımlanabilir.

Genel bir çerçeve içinde kalındığında, varoluşçu filozofları birleştiren ortak ilginin insan özgürlüğüne dönük bir ilgi olduğu söylenebilir. Gerçekten de varoluşçu filozoflardan hepsi de kendi eylem tarzları ya da yollarını seçme gücünden dolayı, felsefi ilginin yegâne konusu olarak değerlendirilen insanın çevresi diye mütalaa edilen dünyayla ilgilendiler. İnsanın dünya ile olan ilişkisinin nasıl olması gerektiği, seçme özgürlüğünün ne olduğu, nasıl bir anlam taşıdığı ve nasıl tanımlanması gerektiği konuları, bütün varoluşçu filozoflar için en temel, en merkezi konuları oluşturdu.

Varoluşçular, her şey bir yana insanlara, özgür olduklarını göstermeyi, onların gözlerini hep doğru olmuş olan, fakat şu ya da bu nedenle her zaman farkına varılmayabilen bir şeye, yani insanların yalnızca belirli bir durumda ne yapılacağını değil, fakat neye değer verileceğini ve nasıl yaşamak gerektiğini seçmek bakımından özgür oldukları gerçeğine açmayı amaçladılar.

Onlar, sadece insanın özgürlüğüyle ilgili olguların, kendilerinin anladığı şekliyle kabul edilmesini değil, tek tek her kişi tarafından, bizzat kendisi için özümsemesini, hatta özümsemiği zaman, o kişinin bütün bir hayat görüşünü baştan aşağı değiştirecek şekilde özümsemesini istediler. Buna göre bir varoluşçu filozofu okuma ve anlama süreci içinde olan bir kimsenin dünyayı ve kendisinin dünyadaki yeri veya konumunu görme şeklini fiilen dönüştürecek bir haleti ruhiye içinde olması gerekir. Tıpkı hidayete ermenin veya dini bir dönüşüm geçirmenin kişinin görüşünü, pek çok dindar insana göre, baştan aşağı veya radikal bir biçimde dönüştürmesi veya metafiziksel bir teorinin insanın dünyaya bakışını, âlemi farklı bir biçimde görmesini temin etmek suretiyle dönüştürebilmesi gibi, varoluşçular da sadece entelektüel yönden değil, fakat duygusal ve pratik olarak da yenilikçiler olmayı ümit ettiler.

Sartre sadece felsefi bir sistem kurmakla, varoluşçuluk adı verilen akımının en önemli temsilcisi, hatta pek çoklarına göre kurucusu olmakla kalmayıp, romanlar, oyunlar yazmış, edebiyat eleştirisi yapmış ve eylem içinde olmuştur. Buna göre, politik analizleri ve sözgelimi Cezayir ve Vietnam Savaşlarına karşı çıkışlarında somutlaşan eylemciliği yoluyla Sartre, uluslararası olayların akışına etki etmeye çalışmıştır. Varoluşçuluğu yanında, zamanının hâkim teorilerine bir şekilde meydan okuyan, örneğin Marksizmi yeni baştan şekillendirmeye çalışırken, Freud'un kişileri anlama tarzını gözden geçiren Sartre, felsefi olarak insan varlıklarının doğası ve gündelik hayatıyla ilgili her şeyi ele almıştır.

Varoluşçuluğu belirleyen temel özellik ve tavırlar şöyle sıralanabilir:

1) Varoluşçuluk, herşeyden önce varoluşun hep tikel ve bireysel, yani benim ya da senin veya onun varoluşu olduğunu öne sürer. Bundan dolayı, o insanı mutlak ya da sonsuz bir tözün tezahürü olarak gören her tür öğretiyse, gerçekliğin Tin, Akıl, Zeka, Bilinç, İde ya da Ruh olarak varolduğunu öne süren idealizme karşı çıkar.

2) Akım, varoluşun öncelikle bir varlık problemi, varoluşun kendi varlık tarzıyla ilgili bir problem olduğunu dile getirir ve varlığın anlamına ilişkin bir araştırmaya karşılık gelir. Bu çerçeve içinde, her tür bilimci, nesnel ve analitik yaklaşıma şiddetle karşı çıkan varoluşçuluk, özellikle varoluşun zamansal yapısına ilişkin analiz yoluyla, Varlığın genel anlamıyla ilgili bir öğreti, belli bir ontoloji üzerinde yoğunlaşır.

3) Varoluşçuluğa göre, varlığa ilişkin araştırma, varolanın aralarından bir seçim yapmak durumunda olduğu çeşitli imkanlarla karşı karşıya gelmeyi gerektirir. Başka bir deyişle, varoluşçu

felsefe, geleneksel felsefenin öne sürdüğü gibi, özün varoluştan önce değil de, varoluşun özden önce geldiğini öne sürer; insanın önce varolduğunu daha sonra kendisini tanımlayıp, özünü yarattığını dile getirir. Başka bir deyişle varoluşçuluk, insanın dünyaya fırlatılmış bulunduğunu, dolayısıyla kendisini nasıl oluştursa öyle olacağını; insanın özünü kendisinin belirleyeceğini; bireysel insan varlığının sabit ya da değişmez, özsel bir doğası bulunmadığını öne sürer. Bu bağlamda her tür determinizm ya da zorunlulukçuluğa büyük bir güçle karşı çıkan varoluşçuluk, bireylerin mutlak bir irade özgürlüğüne sahip bulunduğunu, insanın özgürlüğe mahkum olduğunu ve olduğundan tümüyle farklı biri olabileceğini dile getirir.

4) İnsana özünü oluşturma şansı veren bu imkanlar, onun şeylerle ve başka insanlarla olan ilişkileri tarafından yaratıldığı için, varoluş her zaman dünyadaki bir varlık olmak veya seçimi sınırlandıran ya da koşullayan somut ve tarihsel olarak belirlenmiş bir durumda ortaya çıkmak durumundadır. Bu ise, varoluşçuluğun tekbencilığa ve epistemolojik idealizmle taban tabana zıt bir felsefe akımı olduğu anlamına gelir.

5) Varoluşçuluk, nesneden yola çıkan, varlıkla ilgili nesnel doğrulara ulaşmaya çalışan görüşlere karşı, öznenen hareket ve öznel hakikatlerin önemini vurgular. Felsefenin, varlık ve tümeller gibi konularla uğraşp nesnelliği araması yerine, korkuyu, yabancılaşmayı, hiçlik duygusunu, insanlık halini ele alıp, öznelliğe yönelmesi gerektiğini; hakikatin tümüyle öznel olup, hiçbir soyutlamanın bireysel varoluşun gerçekliğini kavrayamayacağını ve ifade edemeyeceğini söyler.

6) Varoluşçuluk, özellikle de hümanist ya da ateist boyutu içinde, evrenin akılla anlaşılabilir olan bir gelişme doğrultusu olmayıp, özü itibarıyla saçma ve anlamsız olduğunu, evrenin rasyonel bir tarafı bulunmadığını, evrene anlamın insan tarafından verildiğini öne sürer.

7) Böyle bir evrende, insanın hazır bulunduğu ahlak kuralları olmadığından; varoluşçuluk, ahlaki ilkelerin, kendi eylemleri dışında, başka insanların eylemlerinden de sorumlu olan insan tarafından yaratıldığını savunur.

Postmodernizm

20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan postmodernizm de hemen hemen çoğu felsefe akımı gibi hem negatif hem de pozitif yönleriyle yani başka yaklaşım ya da felsefelere yönelik yıkıcı bir eleştiriyle olduğu kadar yeni ve alternatif birtakım düşüncelerle karakterize olur. Buna göre onu belirleyen şey, öncelikle modernliğe veya Descartes tarafından kurulan modernizme yönelik radikal bir eleştiridir. Postmodernizm her şeyden önce modernliğin akılcılığına, aklın bütün alanlarda, insanlığın tüm problemlerini çözebilecek mutlak otorite olmasına itiraz eder. Postmodernizm, modernitenin ahlaki iddialarına, modern özneye temellenen evrensel etik düşüncesine, özellikle de yararcılık ve bireycilik diye ifade edilen etik anlayışlara şiddetle karşı çıkar. Postmodernizm, politik veya sosyal nitelikli, küresel, her şeyi kucaklayıcı bütün dünya görüşlerine itiraz ederken, Marksizm, faşizm, Stalinizm, liberalizm ve modern bilim ideolojisi benzeri tüm büyük ideoloji ve dünya görüşlerini, aşkın ve bütünselleştirici büyük anlatılar oldukları gerekçesiyle reddeder.

Postmodernizm, yine aynı çerçeve içinde, felsefenin, insanlığın bilim aracılığıyla gerçekleşecek özgürleşmesini ve evrensel olarak geçerli insan bilgisini öğretebilmek için ihtiyaç duyulan birliği insana temin edebileceği düşüncesine de karşı çıkar.

Postmodernizmin doğuşunda, Avrupa'nın 20. yüzyıldaki politik tarihinin çok etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü bu tarih, her şeyden önce iki büyük dünya savaşına, faşizmin Almanya, İtalya ve İspanya'daki yükselişine, Avrupa kaynaklı sömürgeciliğe, modern ve aydınlanmış Avrupalıların Avrupalı olmayanlara sözde uygarlık götürme teşebbüslerine, sömürgelerin sözde uygar devletlere karşı verdikleri kurtuluş savaşlarına tanıklık etmiştir. Bu tarih hepsinden önemlisi, başta Yahudiler ardından Yahudilerin muhataplarına karşı olmak üzere, altı milyon insanın sistemli bir biçimde ve bilimsel usullere uygun olarak soykırımdan geçirilmesine tanıklık etmiştir. İşte bütün bu olumsuz ve beklenmedik gelişmelerin, Batının hümanizmine, ilerlemeciliğine, iyimserliğine ve kendisinin barbarlığın antitezi olduğu iddiasına gölge düşürüp modernizmin sorgulanmasına neden olmak suretiyle, postmodernizmin doğuşunda etkili olduğu söylenebilir.

Postmodernizmin doğuşunda önemli rol oynayan diğer bir faktör ise bu kez hem tarihsel ve hem de entelektüel bir faktör olarak, Marksizmin 20. yüzyıldaki kaderi olmuştur. Postmodernizmin bakış açısından modernizmin ayrılmaz bir parçasını oluşturan Marksizm, teoriden pratiğe doğru olan evrimini bu yüzyılda tamamlamış ve birtakım sosyalist rejimlerin resmi öğretisi haline gelmiştir. Ama bu evrim her şey bir yana gerçekte, insanı özgürleştirme, insanın yabancılaşmasına son verme ve insanlığı kurtarma iddiasıyla ortaya çıkan Marksizmin baskıcı, totaliter rejimlerin temel, doktriner dayanağı haline geldiğini göstermiştir. Bu durumun en açık kanıtı ise partiden atılan entelektüeller, açılan toplama kampları, Stalin dönemi katliamları, Macaristan'ın 1956, Çekoslovakya'nın da 1968 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgali, Çin'de kültür devrimi adı altında gerçekleştirilen zorbalık ve aşırılıklardır. İşte bütün bu gelişmeler postmodernist filozoflara, Doğu'nun Batı'dan daha masum olmadığını, daha doğrusu Doğu ve Batı'nın modernliğin iki ayrı yüzü olduğunu, şu farkla ki Batı kapitalizminin ekonomik rasyonalizasyonunun yerini Doğu'da bürokratik rasyonalizasyonun aldığını gösterdiği için postmodernizmin doğuşunda bir kilometre taşı meydana getirir. Başka bir deyişle, Marksizmin en azından uygulamadaki apaçık başarısızlığı, postmodernizmin şiddetle karşı çıktığı Aydınlanma projesiyle modernizmin iflasının kesin ve nihai bir kanıtı olduğu için postmodernizmi hazırlayan en önemli etken ya da evrelerden biri olmak durumundadır.

Kaynaklar

- Ahmet Cevizci, Felsefe Tarihi, Say Yayınları, İstanbul 2009.
Karl Vorlander, Felsefe Tarihi, çev: Mehmet İzzet, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
Ernst von Aster, İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, Uyr.: Vural Okur, İm Kitapları, İstanbul 2005
J. M. Bochensky, Çağdaş Avrupa Felsefesi, Çeviri: Serdar Rifat Kırkoğlu; Kabcacı Yayınevi; 1997